

UDK 27-242:27-276

27-29"652"

179.9

Primljeno: 1. 3. 2021.

Prihvaćeno: 5. 7. 2021.

Izvorni znanstveni rad

OD PERJA NA VJETRU DO PERJA U JASTUKU I NATRAG POVRATAK MUDROSTI OD DRUŠTVENE ELITE K NARODU

Dubravko TURALIJA

Univerzitet u Sarajevu – Katolički bogoslovni fakultet
Josipa Stadlera 5, BiH – 71 000 Sarajevo
dubravkoturalija@hotmail.it

Sažetak

Mudrost je iskonski, usmeni i napredni božanski dar ponuđen svim ljudima. Međutim, u antičkom poimanju povijesti Bliskoga istoka dogodio se diskontinuitet ili prekid fluktuacije i napretka mudrosti. Općim potopom sveopća mudrost je reducirana, tj. segmentirana s širokopojasne usmene na uskopojasnu pismenu pa posljedično s masovne na pojedinačnu predaju. Tako mudrost do potopa nije više ista kao i mudrost poslije potopa. Biblija ne slijedi vijerno tu istočnu, točnije mezopotamsku matricu. Ono što antička istočna literatura pridaje Zijasudri, Utnapištimu, Atrahazisu pa kasnije i grčkome Ksisoterosu, Biblija ne iskazuje svojem prvosavezničkom protagonistu Noi nego novosavezničkom Mojsiju. Prema biblijskom nauku, Mojsije je taj, a ne Noa, koji je izravno primio tajne božanske mudrosti i koje je pohranio pa prema tomu i segregirao u pisanom Zakonu. Karakter pisanog Zakona je pismenost koja se nikako nije mogla ticati svih. Prvotno vezana za Mojsija i Arona prešla je na ostalo svećenstvo, a kasnije na kraljeve te druge izvrsnike u narodu. Time je mudrost, kao božanski dar, postala isključivo karakteristika društvene elite. Kako bi se uravnotežio odnos između božanske mudrosti i ljudske prirode, sveti pisci uvode termin »strah Gospodnji«. Samo onaj koji je u sebi odgojio strah Gospodnji može posjedovati i božansku mudrost. Takvim potezom, biblijski su pisci izuzeli mnoge uglednike iz izvorišta božanske mudrosti, otvarajući vrata, ponudu i pristup mudrosti svima drugima koje krase epitet אָנָוָה ('*ānāvā*) – »poniznost«.

Ključne riječi: Mezopotamija, Mojsije, mudrost, Noa, poniznost, potop, pravednost, Salomon, strah Gospodnji, Utnapištim.

Uvod

Harmagedon je biblijska multivalentna aluzija eshatološkog trenutka opće destrukcije ili uništenja, tj. nestanka nečeg što je dotad postojalo.¹ Arheološki se veže uz stratešku uzvišicu Megiddo, smještenu u Manaševu teritoriju, na kojoj je do danas otkriveno barem devet slojeva podizanja i rušenja naselja.² Taj simbol gradnje i rušenja postao je i biblijska ikona kataklizme i preslika pret-povijesnog potopa koji je sa sobom odnio sve.

Kada bi, hipotetički, skupina ili određen broj ljudi ipak preživio jedan od globalnih katastrofizama, bilo bi vrlo zanimljivo utvrditi tko bi od njih znao ponovno uspostaviti električnu energiju, pokrenuti radio i televiziju ili Internet? Tko bi znao izraditi mašinu za pranje rublja i konfigurirati računalo? Tko bi umio pratiti nebeska tijela i pravilno uspostaviti mjesečni kalendar? Tko bi znao proizvesti lijek, načiniti učinkovit melem ili jednostavno istkati platno ili napraviti vrhunsko vino?

Tenor antičke mudrosti bio je prenijeti, to jest naučiti i usavršiti vještine kako bi se olakšalo i unaprijedilo ljudsko djelovanje.³ Na tome tragu počiva i smisao biblijske mudrosti kojoj je svrha verificirati već postojeće vještine i uskladiti ih s božanskom voljom.

1. Semitska mudrosna matrica

Premda je Egipat bio i ostao trajna, ali vječito tajna ljubav starog Izraela, mudrost kojom korespondira Hebrejska Biblija ne temelji se na egipatskoj nego na semitskoj misaonoj matrici.⁴ Mezopotamska mudrosna književnost strukturalno je najbliža starozavjetnoj biblijskoj mudrosnoj literaturi jer je građena od triju stadija: ljudska mudrost kao dar božanstva, ljudska praktična mudrost i ljudska pobožanstvenjena mudrost.⁵ Taj stupnjeviti trokorak koji u sebi sadrži

¹ Usp. Elisabeth SCHÜSSLER FIORENZA, *Apocalisse*, Brescia, 1994., 117; Stipe JURIČ, *Apokalipsa*, Tomislavgrad, 2004., 90-91.

² Usp. Matthew J. ADAMS – Israel FINKELSTEIN, The Great Temple of Early Bronze I Megiddo, u: *American Journal of Archeology*, 118 (2014.) 2, 285-305, ovdje 291.

³ Usp. Paul-Alain BEAULIEU, The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature, u: Richard J. CLIFFORD (ur.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, Atlanta, 2007., 3.

⁴ O odnosu i karakteristikama semitske mudrosti vidi u: John DAY, Foreign Semitic Influence on the Wisdom of Israel and Its Appropriation in the Book of Proverbs, u: John DAY et al., *Wisdom in Ancient Israel: Essays in Honor of J. A. Emerton*, Cambridge, 1995., 55-70. Također je odnos prema patnji karakteristično drukčiji u antičkim egipatskim i mezopotamskim spisima. Usp. Stipe JURIČ, *Što je Bog rekao o patnji*, Zagreb, 1997., 23-64.

⁵ Usp. Karel van der TOORN, Why Wisdom Became a Secret: On Wisdom as a Written Genre, u: Richard J. CLIFFORD (ur.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, Atlan-

božansku inspiraciju, a zatim kratke životne pouke, moralna pravila te praktična načela i vježbe, ali i teodiceju, baština su semitskoga starog svijeta koja je pokrivala i vezivala prostrano područje od Mezopotamije do Egipta.⁶ Čovjek antike prolazio je kroz brojne izazove ne samo u prirodnim pojavama nego i u prirodnom svijetu kako bi sačuvao i unaprijedio opstanak vrste. Uz bolesti, koje su redovito bile fatalne, bili su ključni i svakodnevni međuljudski sukobi kao i ostale nedaće. U tim po život opasnim sudarima ljudi su tražili zaštitu u božanskoj sili. Sposobnost preživljavanja, a kasnije i napretka, u takvim okolnostima, pridavana je, dakle, prvo natprirodnim moćima pa tek onda ljudskim kvalitetama. Božanske intervencije početni su i ključni argument življenja ne samo *biblika*, to jest biblijskog čovjeka, nego i drugih istočnih i semitskih naroda. Tome svjedoči i najstarija poznata riječ za mudrost. Sumersko-babilonska složenica *nam-kù-zu* znači *čisto-sveto-znanje* i u svim poznatim slučajevima odnosi se na ljudsku izvrsnost kao božanski dar. Ta se nevidljiva izvrsnost pretače u ljudsku teorijsku sposobnost, koja se u obliku pouke usredotočuje na praktičnu vičnost, vještinu i vježbu.⁷ Prema modernim asirolozima izraz *nam-kù-zu* vjerojatno potječe iz drugoga tisućljeća prije Krista i usko je utjecao na nešto mlađu asirsku, tj. akadsku imenicu *nē-mē-qu* u značenju »mudrost«.⁸ Ona se razlikuje od istojezične imenice *re-mu*, u značenju »dar ili milost« te od *su-kha-llu* u značenju »razum ili inteligencija«⁹ jer je usredotočena na ljudske vještine *nē-mē-qu*, koje Archibald Henry Sayce transkribira kao *nē-mī-ku* u značenju »duboka mudrost«, to jest izvrsne sposobnosti kao dar božanstva.¹⁰ Zato zahvalnica trpećeg pravednika *Ludlul bēl nēmeqi* na akadskome i navodi teodicejske pohvale božanstvima Marduku i njegovu ocu Ei, koji su svojim darom mudrosti pokretači ljudskog razvitka i napretka.¹¹

ta, 2007, 21-29; Wilfred G. LAMBERT, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford, 1960., 1. Temeljiti uvid vidi u: Kenton L. SPARKS, *Ancient Texts for the Study of the Hebrew Bible: A Guide to the Background Literature*, Hendrickson, 2005. Ipak, još uvijek osnovno djelo u istraživanju mezopotamske književnosti je: Wilfred G. LAMBERT, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford, 1960.

⁶ Usp. Kenton L. SPARKS, *Ancient Texts*, 56-83; Wilfred G. LAMBERT – Alan R. MILLARD – Miguel CIVIL, *Atra-ḫasis: The Babylonian Story of the Flood, with the Sumerian Flood Story*, Oxford, 1969., 116-121.

⁷ Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 4.

⁸ Usp. Simo PORPOLA et al., *Assyrian English-English Assyrian Dictionary*, Helsinki, 2007, 76; Archibald H. SAYCE, *Assyrian Grammar: An Elementary Grammar with Full Syllabary and Progressive Reading Book*, Eugene, Oregon, 2002., 17.

⁹ Archibald H. SAYCE, *Assyrian Grammar*, 17, 20.

¹⁰ Usp. Archibald H. SAYCE, *Assyrian Grammar*, 29; John HUEHNERGARD, *A Grammar of Akkadian*, Winona Lake, 2011., 511.

¹¹ Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 4; Wilfred G. LAMBERT – Alan R. MILLARD – Miguel CIVIL, *Atra-ḫasis*, 42-43.

Hebrejska riječ חֹכְמָה (*hòk̄mâ*) po svojoj fonetici također bi proizišla iz istoga akadskog korijena *mk* (*nē-mī-ku*), koji bi metatezom prešao u neoasirski *km*, razvijajući izraz *hakmu*¹² pa i hebrejska *hakma*, odn. *hòk̄mâ*.¹³ Uz hebrejsku riječ חֹכְמָה (*hòk̄mâ*), koja uza se veže osnovno semitsko značenje »ljudska vještina«, usko se veže riječ בִּינָה (*bînâ*), koja bi označavala ljudsku sposobnost naučiti i primijeniti vještine.¹⁴ Ta sposobnost vezana je uz razum. Nerazumnost je prikazana u biblijskoj metafori mucavca (usp. Iz 32,4). Mucavac posjeduje karakteristike ljudskog govora, ali i defekt koji ga odvaja od konvencionalne ljudske sposobnosti. Stoga čovjek koji ne posjeduje בִּינָה (*bînâ*) – »sposobnost« ne može ni biti izvrstan u izražavanju tih istih sposobnosti u konkretiziranim vještinama.¹⁵

I hrvatska riječ »mudrost« vjerojatno ne dolazi od baltičkog ekvivalenta »mandros«, u značenju »narav, ćud ili priroda«, kako je to poprilično maglovito protumačio Petar Skok u svojem velemajstorskom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, nego od neoasirske riječi *mūdū* i imenice *mū-dū-tu* u značenju »primijenjeno znanje«. ¹⁶ Pored naznačenoga jasnog istočnjačkog korijena *mu-du*, koji se u cijelosti ogleda u hrvatskoj imenici »mudrost«, nema potrebe ići na zapad, sjever ili jug i tražiti koje drugo izvorište hrvatske riječi mudrost.

Ono što je istaknuto i u staroj sumerskoj, a kasnije i akadskoj tradiciji, jest činjenica da je primijenjeno znanje, odnosno mudrost, u jednom času povijesti izgubilo svoj kontinuitet. Taj prekid prouzročila je svojevrсна globalna kataklizma koja je pripisana *abūbu*-u, to jest općem potopu koji je prekinuo dotadašnji dotok i tijek mudrosti.¹⁷ Mudrost, koja se pripisivala božanskom daru, razvijana je i usavršavana ljudskom vještinom sve do vremena općeg potopa. Svojedobni posljednji pretpotopni sumerski kralj i polubožanstvo Ziasudra, sin Šuruppaka, akadski Utnapištim (Atrahazis) bio je jedini posjedovatelj pret-

¹² Usp. Simo PORPOLA et al., *Assyrian English-English Assyrian Dictionary*, 33.

¹³ Usp. Hans-Peter MÜLLER, חֹכְמָה *chākhām*; חֹכְמָה *chokhmāh*; חֹכְמָה *chokhmôt*, u: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (ur.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, IV, Grand Rapids, 1980., 364-385.

¹⁴ Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It*, Sarajevo, 2019., 126-130. Drukčije tumačenje vidi u: Michael FOX, Words for Wisdom, u: *Zeitschrift für Althebraistik*, 6 (1993.) 2, 149-169, ovdje 154.

¹⁵ O odnosu riječi חֹכְמָה i בִּינָה, *bînâ* vidi u: Dubravko TURALIJA, Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu kao jedinoj ljudskoj bateriji, u: *Vrhbosnensia*, 2 (2018.) 2, 281-303, ovdje 290.

¹⁶ Usp. Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb, 1972., 475; Simo PORPOLA et al., *Assyrian English-English Assyrian Dictionary*, 66.

¹⁷ Usp. Thorkild JACOBSEN, The Eridu Genesis, u: *Journal of Biblical Literature*, 100 (1981.) 4, 513-529.

potopne mudrosti, znanja i vještina koje je prenio i predao preživjelom Gilgamešu, odnosno novoj generaciji smrtnika.¹⁸ Gilgameš je ispunio sve božanske želje i uvijete kako bi u cijelosti preuzeo i prenio pretpotopne pouke i vještine koje se tiču svijeta i vijeka. Gilgameš »uči sveopću mudrost i pravila te vraća čovječanstvu zaboravljeno blago koje je Istok baštinio od davnina«¹⁹.

2. Mudrost kao perje

Mudrost je ekskluzivni božanski dar. Poput perja koje čini pticu nebeskim letačem i mudrost oblaže, štiti i izdvaja čovjeka naspram svih drugih živih bića. Čovjek je, kao biće, sposoban primiti taj nebeski znamen. Već na samome početku svećenički izraz za čovjeka kao עֲלֹהִים , *celem ʾēlohîm* (Post 1,27), to jest »slika Božja«, potvrđuje tu kvalifikaciju, predstavljajući svu njegovu moguću osebnost i stvaralaštvo.²⁰ Pa i raniji opis sumerskog božanstva Enkia ili mezopotamskog Ee, koji daruje ljudima dio svojega božanskog dara i umijeća argument je uske sprege antičkoga semitskog gledanja na svijet u kojemu svu ljudsku sposobnost pridaje božanskom tvorcu.²¹ K tomu i paralele koje se protežu s mezopotamskim epom *Enūma eliš* dodatno ističu međusobno bratstvo ideja koje se kompozicijski unose u jednaku semitsku organizaciju.²² Čovjek je, dakle, idejno biće kao i njegov Stvoritelj jer su mu teorijski i praktični ciljevi životne vodilje. Čovjek je stoga i kreativno biće koje posjeduje mudrost kao dar i kvalitetu koja pripada njegovu tvorcu. Ono osnovno čime se služi pri izgradnji općeg boljitka je upravo mudrost. Međutim, dar i kvaliteta mudrosti koju smrtnik posjeduje ne čini ga božanskim ili besmrtnim, nego mu omogućuje izvrsnost u stvorenom i vijekom ograničenom svijetu. U tom smislu možemo govoriti o stjecanju mudrosti kao o strategiji smislenog djelovanja ili treninga, odnosno vježbanja i usavršavanja u različitim životnim kako okolnostima tako i područjima. Taj naročiti suživot svakodnevnih izazova i sposobnosti nositi se s njima kroz dugovječno životno iskustvo vještina je i umijeće koje proizvodi mudrost.

¹⁸ Isto ime nosi i jedan od pet pretpotopnih sumerskih gradova: Eridu, Bad-Tibira, Larak, Sippar i Šuruppak. Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 4; Anto POPOVIĆ, *Mudrosne i poetske knjige*, Zagreb, 2020., 461-462.

¹⁹ Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 5. Usp. Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh: A New Translation*, New York, 1999., 538.

²⁰ Usp. Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, Roma 1969., 260-266.

²¹ Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 5; Wilfred G. LAMBERT – Alan R. MILLARD – Miguel CIVIL, *Atra-ḥasis*, 42.

²² Usp. Ephraim A. SPEISER, *Genesis: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven – London, 1964., 10-11.

2.1. Mudrost kao perje na vjetru

Pretpotopnu mudrost možemo definirati kao *perje na vjetru*. To slobodno i prozračno perje puno kisika svoju pravu svrhu ispunja na ptici kao njezin materijalni objekt, pod kojim se misli na sve ono što ona jest i što je takvom predstavlja. Formalan objekt perja usredotočen je na njegovu najvažniju svrhu, a to je da slobodno leti. U tom kontekstu promatramo i mudrost. Mudrost kao božanska kvaliteta u čovjeku predstavlja sam njezin božanski sadržaj (materijalni objekt), koji se oblikuje kroz široku i neograničenu mogućnost ljudskog djelovanja (formalni objekt). Biblika kada predstavlja mudrost u svojim počecima promatra je kao božanski dar koji je sletio, to jest koji se je spustio i nastanio u čovječanstvu (usp. Izr 8 – 9; Sir 1,1-20; 24; Mudr 6 – 9; vidi: Job 28).²³ Tako, mudrost, premda naglašava polaznu točku, po sebi postaje opće i zajedničko dobro i ne biva karakteristika samo pojedinaca nego cijele ljudske zajednice. Premda je i u antičkoj pretpotopnoj literaturi vezana uz kraljeve, ali ne kao njezine prenositelje,²⁴ nego kao nositelje narodnog bića koji ju eklatantno predstavljaju, primjenjiva je na sve ljude jer joj je dotok bio usmen pa prema tomu pristupačan i dostupan svima.

Pretpotopna mudrost je usmena mudrost.²⁵ Prva karakteristika usmene mudrosti je pluralnost jer se ne drži jednog principa, klase ili osobe, nego je primjenjiva na sve ljude i prilagodljiva svakom pojedincu. Ta modularnost daje joj dodatnu energiju za kreativnost. Kreativna mudrost spremna je za usavršavanje. Usavršavanjem mudrosti ubrzava se ljudski napredak. Usmena mudrost je više praktična, a manje teorijska jer *mū-dû-tu* primjenjuje znanje na praktični rad i djelovanje. S tim u vezi i stara babilonska verzija Gilgameša iz oko 1600. godine prije Krista usredotočena je na praktični život.²⁶ Za razliku od ljudske misli koja, dok se ne izreče, ostaje skrivena i nepoznata drugima, ljudska praksa je ostvarena zamisao koja se umije primijeniti u različitim životnim prilikama. Usto je praktična primjena mudrosti vidljiva pa prema tomu dostupna svima. Zahvaljujući svojoj dostupnosti, usmena mudrost je karakteristično globalna mudrost.

²³ Poveznicu stvarateljske mudrosti u mezopotamskome svijetu vidi u: Raymond C. VAN LEEUWEN, *Cosmos, Temple, House: Building and Wisdom in Mesopotamia and Israel*, u: Richard CLIFFORD (ur.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, Atlanta 2007, 67-90, ovdje 72-77; Roland E. MURPHY, *Wisdom and Creation*, u: *Journal of Biblical Literature*, 104 (1985.) 1, 204-211.

²⁴ Usp. Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh*, 538, stupac 1, 43-44.

²⁵ Usp. *Isto*, 538; Gerald P. VERBRUGGHE – John M. WICKERSHAM, *Berosos and Manetho. Introduced and Translated: Native Traditions in Ancient Mesopotamia and Egypt*, Michigan, 1996., 49.

²⁶ Usp. Karel van der TOORN, *Why Wisdom Became a Secret*, 22

2.1.1. Pretpotopno rodoslovlje, תולדות (tôlêdôt) i usmena mudrost

Biblijsko rodoslovlje, hebrejski תולדות (tôlêdôt) u doslovnom i najužem smislu riječi znači »začetci ili rađanja«²⁷, no ne tiče se izravno začetaka nego kontinuiteta, odnosno svega onoga ljudskoga tjelesnoga, duhovnoga i kulturnoga naslijeđa koje se prenosi s generacije na generaciju. Mudrost je ključna u pretpotopnom rodoslovlju Postanka 5 jer ističe ljudsku dugovječnost.²⁸ Taj dar nije samo vjerski nego i mudrosni jer nije riječ isključivo o božanskoj naklonosti prema čovjeku nego i o ljudskim vještinama preživljavanja i kvalitetnog življenja. Ne samo hebrejska nego i puno starije pretpotopne sumerske i semitske predaje donose slične liste dugovječnih generacija.²⁹ Čovjekova sposobnost učinila je tako da se duljina njegova života uspoređivala s vidljivim božanskim karakteristikama. Vječnost je božanska vlastitost kao i neprolaznost. Na tragu božanske vječnosti stvara se ljudska dugovječnost i na bazi božanske trajnosti ljudska ustrajnost. Dugovječnost je dugotrajna sposobnost življenja. Drugim riječima, mudrost življenja i djelovanja usklađuje se i ritmizira s prirodnim zakonima. Ta dugovječna primjenjivost na sve ljude karakteristika je ujednačena stila života koji se ne odnosi na pojedince ili elitu, nego se tiče svih ljudi. Tu je ponovno istaknuta usmena mudrost koja je bila dostupna svima i primjenjiva na sve. Da je dugovječnost božanski dar, dodatno naglašava i priča o Henoku (usp. Post 5,18-24), koji je hodeći s Bogom iz dugovječnosti prešao u vječnost.³⁰

2.1.2. Pretpotopna polubožanstva – נפילים (nêpîlîm)

Veza između vječnosti i prolaznosti dodatno je izražena u biblijskoj perikopi o polubožanstvima u Post 6,1-2.4.³¹ Nêpîlîm predstavljaju pretpotopnu generaciju koju su, osim polubožanske, dodatno resile dvije važne karakteristike: הגבורים מעולם (haggibôrîm mē'ôlām) – »junaci od pamtivijeka« i אנשי האששם (ânšê haššēm) – »ljudi s imenom« (Post 6,4). Prva vlastitost demonstracija je kontinuiteta iskustva koji se razvija »od pamtivijeka«. To neprekidno napredovanje upućuje na stečeno iskustvo, a onda i vještinu koja je ponovno, zahvaljujući nezapamćenome božanskom daru mudrosti »od pamtivijeka« bila razvijana

²⁷ Usp. Francis BROWN – Samuel DRIVER – Charles BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Peabody, 2012., 408.

²⁸ Usp. Adalbert REBIĆ, *Stvaranje svijeta i čovjeka*, Zagreb, 1996., 46-47.

²⁹ Usp. Thorkild JACOBSEN, *The Sumerian King List*, Chicago, 1939., 70-101.

³⁰ Usp. Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 151.

³¹ Post 6,3 dodatni je redaktorski umetak koji je unesen u perikopu kao komentar na Post 6,1-2. Usp. Emil G. KRAELING, *The Significance and Origin of Gen. 6:1-4*, u: *Journal of Near Eastern Studies*, 6 (1947.) 4, 193-208., ovdje 193.

i praktcirana među smrtnicima. Stare Šuruppakove mudrosne pouke svojem sinu Ziasudri također asociraju na slične pretpotopne davnine koje se ogleđaju u uvodnim riječima: »U one dane, u one pradavne dane«. ³² U oba slučaja iskustvo se veže uz akadsku riječ *nē-mī-ku* ili »duboku mudrost« kao neograničeni božanski epitet primijenjen na ograničenu ljudsku prirodu koji biva zamijećen po svojoj izvanrednoj učinkovitosti. ³³ Druga mudrosna kvaliteta označuje *nēpīlīm* kao »ljude s imenom«, odnosno generacije čija priča ne gubi svoj povijesno razvojni kontinuitet. Time je ponovno životna saga identificirana s božanskom trajnošću mudrosti i njezinih djela koja ne iščezavaju iz svjetskog obzora. Babilonski izričaj u Gilgamešu: »Učinit ću svoje ime takvim da traje vječno« ³⁴, sinonim je hebrejskoj sintagmi *ʿanšē haššēm* ili »ljudima s imenom« jer su obje aluzije usredotočene na nezaustavljivi kontinuitet koji čovječstvo više čini božanskim negoli smrtnim i koje ljudski vijek ne ograničuje na zemaljsku privremenost nego na božansku vječnost. ³⁵

2.1.3. Babilonska kula – produkt usmene mudrosti

Babilonska kula opisana je u Bibliji kao postpotopni slučaj koji objašnjava rađanje brojnih nacija i jezika koji se međusobno razlikuju (usp. Post 11,1-9), ³⁶ ali njezina naracija je babilonska, odnosno mezopotamska, gdje radnja i razvija svoj epilog. ³⁷ Osim toga osnovna poruka Babilonske kule nije poslijepotopna, nego pretpotopna. To najbolje pokazuje Post 11,1, koji čita kako je *כל־הָאָרֶץ שָׁפָה לְשׂוֹן וְדַבָּרִים וְדַבָּרִים* (*kōl-hāʾārec šāpā ʿehāt ūdēbārīm ʿehādīm*) – »sva zemlja imala jedan jezik i sve su joj stvari bile iste«. Sintagma *šāpā ʿehāt* ili »jedan jezik« sinhronizira u sebi usmenu komunikaciju kojom je dominirala pretpotopna mudrost. Usmenom su se komunikacijom ili razgovorom brzo izmjenjivale informacije, pa i znanje, vještine i iskustvo, ali i zajedničke nakanе i aspiracije. Izričaj *dēbārīm ʿehādīm*, to jest »iste stvari« upućuje na jednake ljudske interese ili opću ljudsku nakanu da čovjek dosegne božanske realitete ili besmrtnost. Gilgameš je utjelovljenje semitskog traganja za ljudskom

³² Thorkild JACOBSEN, The Eridu Genesis, u: *Journal of Biblical Literature*, 100 (1981.) 4, 513-529, rr. 1-13.

³³ Archibald H. SAYCE, *Assyrian Grammar*, 29.

³⁴ Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh*, 5,7; Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 169.

³⁵ Usp. Philip S. ALEXANDER, The Targumim and Early Exegesis of 'Sons of God' in Genesis 6, u: *Journal of Jewish Studies*, 23 (1972.) 1, 60-71.

³⁶ Usp. Jean-Louis SKA, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, Bologna, 2008., 33.

³⁷ Usp. Ephraim A. SPEISER, *Genesis: A New Translation with Introduction and Commentary*, 75.

besmrtnosti.³⁸ Toj besmrtnosti vodi ljudska sposobnost, bolje reći vještina koja je u opisu Babilonske kule apostrofirana hebrejskom riječi לְבֵנָה (*l^ebēnā*) – »legura«, koju smo uobičajili prevoditi kao »cigla«, odnosno »opeka« (usp. Post 11,3), a koja predstavlja izvod ljudske sposobnosti, kreativnosti i dosega u inovacijama. U svemu tome usmena mudrost je glavni uzrok povezivanja, usavršavanja i razmjene ljudskih misli i vještina kako bi se čovjeka unaprijedilo i uzdiglo iz jednostavnije u složeniju sferu življenja.³⁹

Pretpotopna semitska mudrost je, dakle, djelo kontinuiteta civilizacije, koju su doduše besmrtna božanstva darovala smrtnom čovjeku, ali ne da bi čovjek postao besmrtnan, nego da mudrost obogaćena njihovim djelima i zaslugama iz generacije u generaciju vječito živi i napreduje. Biblijski dugovječni *tōlēdōt* u Post 5, kao i polubožanski opis *n^epīlīm* u Post 6 te nebeska Babilonska kula u Post 11 indicira uspješnost nesavršene i smrtno ljudske vrste imitirati savršena i besmrtna božanstva. Poslije potopa, govoreći u kontekstu Gilgameša, odnosno mezopotamske tradicije, mudrost se i dalje prenosi, ali ne više usmenim, nego pisanim putem. Od potopa mudrost se zapisuje i samo je rijetki čitaju.

2.2. Perje u jastuku

Poslijepotopnu mudrost možemo usporediti s perjem u jastuku. I u ovome slučaju materijalni objekt je i dalje perje koje sada ipak služi suženijoj, to jest restriktivnijoj svrsi. Jastuk, kao okvir njegova sadržaja predstavlja njegovu formu, čija je namjena i dalje valjana i važna, s time što više nije riječ o izvornoj intenciji, nego o proizvodu, odnosno rafiniranom produktu koje uspoređujemo s pisanom mudrošću. Pisana mudrost je odabrana, selektirana i obrađena mudrost. Ukoliko se tu još pridoda srce kao bliskoistočno sjedište ljudskih sudova, tada bi se, također, moglo govoriti o srcu kao primatelju pisane poslijepotopne mudrosti.⁴⁰

2.2.1. Utnapištim i Noa

Ako bismo antičku bliskoistočnu pretpotopnu mudrost definirali kao spregu uma i prakse po kojoj se svijet razvijao i napredovao, poslijepotopna mudrost

³⁸ Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 7; Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 169.

³⁹ Vještina i sposobnost gradnje i izgradnje zahvaljujući usmenoj mudrosti koju Bog predaje Mojsiju iskorištene su i u instrukcijama izgradnje svetišta (usp. Izl 31,1-11), gdje se vještina ponovno veže uz naučeni i iskustveni doživljaj.

⁴⁰ Usp. Dubravko TURALIJA, *Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu kao jedinoj ljudskoj bateriji*, 281-303.

Istoka ticala bi se primarno božanskog posredništva na ljudsko duhovno djelovanje. Za razliku od starobabilonskog opisa Gilgameša (oko 1600. godine prije Krista), u kojemu je istaknuta praktična mudrost i smisao sadašnjeg trenutka, kasnija babilonska redakcija istoga epa (oko 1100. godine prije Krista) opisuje poslijepotopni lik Ziusudra, odnosno Utnapištima, kao primatelja tajnog znanja natprirodne mudrosti.⁴¹ Utnapištim, znan i kao Atrahazis, prasluka je starozavjetnoga Noe, koji razgovara s božanstvom, prima instrukcije i pouke te iznalazi način kako preživjeti globalnu kataklizmu potopa.⁴² Ta nadograđena babilonska, ali još uvijek primitivna teodiceja, razgovora božanstva s čovječtvom daje prednost božanskom daru mudrosti koja posredstvom poruka, pouka i ekstatičnih stanja djeluje na ljudsku vrstu.⁴³ Božanska mudrost se sluša, uči i pamti. U prvom stupcu epa o Gilgamešu stoji kako je »on (misli se na Gilgameša) naučio svu mudrost (*nēmeqi*) o svemu« i kako je »vidio sve ono što je bilo skriveno« te je svu tu spoznaju i vještinu »prenio iz pretpotopnih dana.«⁴⁴ Prema sumerskom kraljevskom popisu barem na dvama mjestima stoji da je mudrost dar božanstava u kojoj su skrivene božanske moći i tajne, a nužne su za ljudski napredak i razvoj.⁴⁵

Ono što je karakteriziralo poslijepotopnu mezopotamsku mudrost bila je njezina pismena objava, ali ne kao plod ljudskog iskustva i djelovanja nego kao arhivirano božansko znanje koje je zbog te iste božanske naklonosti prema čovjeku, u junačkom liku Utnapištima ponovno ponuđeno čovječanstvu. To sa-

⁴¹ Karel van der TOORN, *Why Wisdom Became a Secret*, 22-26; Anto POPOVIĆ, *Mudrosne i poetske knjige*, 461-462.

⁴² Ono što je u epu o Gilgamešu poljuljalo odnos božanstava s ljudskom vrstom bila je buka. Galama ili buka uzrok je nemira božanstava s katastrofalnim posljedicama na čovječanstvo. Buka kao uzrok kataklizme može aludirati na dva uzročnika. Prvi bi bio taj da buka simbolizira nemir i iskvarenost ljudi, dok bi drugi mogao upućivati na napredak kao neku vrstu ubrzane ljudske »industrijalizacije« koja je prestrašila božanstva (usp. Post 3,22). Dok je buka oblikovala rasplet događaja u gilgameškom potopu, svećenička biblijska naracija (P) ističe חַמָּס *hāmās* ili »nasilje« kao glavni razlog opće nesreće (usp. Post 6,11). Svećenička predaja (P) u svojem opisu ne želi toliko govoriti o uništenju svijeta koliko o njegovu novom stvaranju koje počiva na blagoslovu i savezu. Međutim, blagoslov i savez mogući su samo s onime tko je pravedan. Pravednost se, dakle, suprotstavlja nasilju. Pravednost ne može prouzročiti *hāmās*. Usp. Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh*, 9, 109-119; Jean-Louis SKA, U znaku duge: biblijski izvještaj o potopu (Post 6 – 9), u: *Služba Božja*, 50 (2010.) 3, 273-290, ovdje 285; Stipe JURIĆ, *Što je Bog rekao o patnji*, 45, bilj. 30.

⁴³ Usp. Wilfred G. LAMBERT, *A Further Attempt at the Babylonian »Man and his God«*, u: Francesca ROCHBERG-HALTON (ur.), *Language, Literature and History: Philological and Historical Studies Presented to Erica Reiner*, New Haven, 1987., 187-202.

⁴⁴ Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh*, 1, 538-539.

⁴⁵ Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 7-12; Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 169.

žimanje osnovnih obrazaca koji karakteriziraju bliskoistočnu potopnu propast opisuje i biblijski potop (usp. Post 6 – 9), koji prikazuje Nou ne kao junaka koji je doduše preživio globalnu kataklizmu kao i babilonski Utnapištim, nego kao Božjeg pravednika koji je, zahvaljujući svojoj neporočnosti, na čovječanstvo prenio trajni savez s Bogom.⁴⁶ Noa, za razliku od Utnapištima spašava ponajprije živi svijet, a ne usmenu mudrost ili predaju koja sada treba biti napisana. Noina uloga u Svetom pismu nije, dakle, mudrosna, nego biološko-moralna i nije učiteljska, nego vjersko-ispovjedalačka. Taj naime, biološko-moralni biblijski obrazac služi kao preduvjet novog početka u odnosu Boga i čovjeka, a vjersko-ispovjedalačka karizma postaje princip sklapanja kasnijih strukturiziranijih i tipiziranijih savezničkih ugovora s Bogom.

2.2.2. Noa i Abraham

Za razliku od babilonskog lika Utnapištima, koji uosobljuje i prenosi božansku mudrost u svijet, biblijsko ime Noa utjelovljuje starozavjetnu teologiju saveza. Savez s Noom u Post 9,9 uključuje božanski imedijativni ili neposredni futur *מְקִימֵ אֶת־בְּרִיתִי* (*mēqîm ʾet-berîṭî*) – »u procesu sam sklapanja saveza s tobom...«, koji se ispunja u zaključku 9,17 *זָאת אֶת־הַבְּרִית* (*zōʾt ʾôṭ haberîṭ*) – »ovo je znak saveza«. ⁴⁷ Savez je sklopljen ne samo s čovječanstvom nego sa svim stvorenim svijetom, uključujući i životinje (usp. Post 8,20-9,19). Međutim, riječ *berîṭ* ili *savez* ne zaustavlja se tu, nego se prostire sve do saveza s Abrahamom i njegovim potomstvom (usp. Post 17), gdje se ističu i podjele – u Noinu slučaju oni koji su spašeni i oni koji su nastradali, a u Abrahamovu oni koji su ušli u savez s Bogom i oni koji nisu.⁴⁸ Prvi savez s Noom u Post 9 i drugi s Abrahamom u Post 17 nije, dakle, vezan uz isključivo djelo mudrosti kao božanski poslijepotopni dar, koji je bezuvjetno ponovno ponuđen ljudima, nego uz Božji sporazum koji uspostavlja nove odnose između Boga i ljudi. Ipak bliskoistočna mudrost opisana u općem potopu ima i svojih dodirnih točaka s biblijskim savezima Noe i Abrahama. Kao što su oba saveza unilateralna i bezuvjetna jer ne ovise ni o kakvom ljudskom uvjetu, nego isključivo o božanskoj dobrohotnosti prema stvorenom svijetu, tako se i mudrost u izvanbiblijskoj poslijepotopnoj literaturi ne predstavlja kao dio sporazuma,

⁴⁶ Filon Aleksandrijski, a na tragu mezopotamske mudrosti, biblijskog pravednika Nou nazvao je savršenim zato što je stekao sve kreposti. Usp. Dale C. ALLISON, *A Critical and Exegetical Commentary on James*, New York, 2013., 156.

⁴⁷ Usp. Jean-Louis SKA, U znaku duge, 285.

⁴⁸ Usp. Isto, 286; Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 159-162.

nego kao ljudska satisfakcija na hirovita božanstva koja s darom mudrosti ispunjaju sva neispunjena obećanja.⁴⁹

2.2.3. Noa, Abraham i Mojsije

Pored unilateralnog saveza s Noom (usp. Post 9) biblij poznaje i drugi oblik saveza. Sinajska perikopa u Izl 19-31 gleda na savez s Jahvom kao na bilateralni i uvjetni sporazum: ako..., tada...⁵⁰ Dok je Noin savez bezuvjetan, sinajski blagoslov uvjetovan je vjernošću Izraela. No, prema proročkoj tradiciji Izrael nije ostao vjeran savezu (usp. Br 14) pa to posljedično znači da blagoslov saveza nije ni ispunjen. Kako bi se izišlo iz toga začaranog kruga, Biblija je ponudila dva rješenja: prvo je ono proroka Jeremije u 31,31-34 o novom savezu, a drugo je svećeničko (P).⁵¹ Svećenički izvještaj, jer nije bio kadar redimenzionirati sinajski bilateralni savez, usredotočio se je na raniji praotadžki, to jest Noin i Abrahamov savez, videći u njima ujedno i spas za poslijeegzilsku zajednicu koja se iskvarila.⁵² Tako, ako je sinajski savez i bio prekršen, vrijedio je onaj s Noom i Abrahamom. Prema tome, Izrael, počivajući na pravednosti praotaca i Božjem savezu s njima, bez obzira na narušeni mojsijevski savez, i dalje je siguran od općeg zatora jer se praotadžka saveznička pravednost prelijeva na sve njegove potomke.⁵³ Na tome tragu Noin i Abrahamov savez ostaju širi i sveo-

⁴⁹ Usp. Stipe JURIČ, *Što je Bog rekao o patnji*, 44; Jean-Louis SKA, U znaku duge, 286.

⁵⁰ Usp. Božo ODOBAŠIĆ, *Savez na Sinaju – objava Božjeg milosrđa*. Teologija saveza u Knjizi Izlaska, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 1, 167-197, ovdje 187-188; Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore: Izreke, Job, Kohelet, Ben Sirah, Salomonova mudrost*, Sarajevo – Zagreb, 2020., 24.

⁵¹ Usp. Jean-Louis SKA, U znaku duge, 286; Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 179-181.

⁵² »Poslije sužanjstva postavlja se pitanje obnove Izraela. Na kojim će temeljima biti moguća obnova? Ne više na vjernosti Izraela, budući da se ona pokazala prilično krhkom; treba stoga 'kopati' dublje i pronaći čvršći temelj. Svećenički ga izvještaj nalazi u savezu s Abrahamom, budući da je taj savez unilateralan i bezuvjetan. Bog Abrahamu sa zakletvom obećava da će mu dati zemlju, brojno potomstvo i biti njegov Bog, a od Abrahama zauzvrat ne traži ništa. Budući da taj savez ne ovisi o Abrahamovoj vjernosti ili nevjernosti, on je neuništiv i neopoziv. Na tom, i samo na tom temelju, poslijesužanjski Izrael može bez straha graditi svoju budućnost, budući da je gradi na Božjoj vjernosti, a ne na ljudskoj slabosti. U svećeničkom izvještaju, taj savez Boga s Abrahamom (Post 17) ugao-na je stijena povijesti Izraela, a u općoj povijesti svijeta njemu odgovara savez s Noom. Postoje mnoge sličnosti između ta dva saveza. Oba su unilateralna i bezuvjetna. Oba su popraćena nekim 'znakom', dugom u savezu s Noom (Post 9,12-17), i obrezanjem u savezu s Abrahamom (Post 17,9-14). Ako savez s Noom slijedi nakon potopa, savez s Abrahamom odgovara na pitanja izraelskog naroda poslije sužanjstva«, Jean-Louis SKA, U znaku duge, 286. Usp. Emmanuele TESTA, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, 179.

⁵³ Usp. Walther ZIMMERLI, *Sinaibund und Abrahambund*. Ein Beitrag zum Verständnis der Priesterschrift, u: *Theologische Zeitschrift*, 16 (1960.) 4, 268-280.

buhvatniji za razliku od Mojsijeva saveza, koji postaje striktan i uvjetovan pa prema tome ograničen i isključiv. Ta zakonska isključivost postala je njegova i najveća tegoba koja je eskalirala u novozavjetnoj literaturi (usp. Mk 7,6-8; Mt 15,7-9; Rim 2,13; 8,2).

2.2.4. Utnapištim i Mojsije

Opći potop prouzročio je iščeznuće svih ljudskih vještina i rada. Vještine u kojima se je, zahvaljujući daru mudrosti, stupnjevito usavršavao dovele su ga do provjerenih iskustava i vidljivih djela koja su potopom uništena. Srećom, sve ono što je pretpotopni čovjek stvarao ostalo je u memoriji božanstava, koji sada ponovno daruju čovječstvo mudročću, ali ne više onom usmenom i cjelokupnom, to jest efektnom, čujnom, širokopojasnom, primjenjivom, nego pismenom predajom koja je po sebi teže dostupna pa posljedično nužno mistična i skrivena.⁵⁴ Osnovna zadaća babilonskog Utnapištima bila je prenijeti čovječanstvu to provjereno ljudsko iskustvo ili božanski memoriziranu mudrost.⁵⁵ Naspram toga, trenutak prelaska biblijske mudrosti s usmenog na pismeni oblik nije se dogodio s preživjelim Noom, nego s izabranim Mojsijem. Dok su poslijepotopni Noa i Abraham i dalje participirali na usmenoj spoznaji Boga, čovjeka i svijeta, Mojsije biva izabran da božansku tajnu pohrani u pisani Zakon. Time Zakon postaje okvir biblijske mudrosti po kojoj čovjek djeluje i prema kojemu se odnosi. Za razliku od noinske i abrahamske božanske mudrosti i spoznaje koja je kao usmena jedinica bila dostupna svima, mojsijevska primljena mudrost usredotočuje se na izabranu skupinu. Pisana mudrost je svojevrsna tajna jer ne samo da nije u javnom usmenom i svjetskom eteru nego nije svima ni dostupna. Pisana riječ postala je dostupna samo onima koji su je čitali. To znači ne svima, nego pojedinima. Ali, da bi se steklo božansku zapisanu mudrost, nije dovoljno samo znati čitati, nego i razumjeti. Za razumijevanje božanske pisane mudrosti treba imati preduvjet, a to je opet ona izvorna noinska i abrahamovska pravednost.⁵⁶

⁵⁴ Usp. Karel van der TOORN, *Why Wisdom Became a Secret*, 26.

⁵⁵ Usp. Samuel N. KRAMER – John MAIER, *Myths of Enki, the Crafty God*, New York, 1989., 38-46.

⁵⁶ I u ovome slučaju simbolizam vode ne tiče se samo babilonskog Gilgameša i biblijskog potopa u Post 6 – 9, nego i biblijske naracije o izlasku iz Egipta u Izl 14. Ponovno je riječ o vodama i osušenoj zemlji. Međutim, dok je u epu o Gilgamešu i Post 9 posušena zemlja preduvjet razvitka novog života, u Izl 14 kopno simbolizira obećanu zemlju ili ostvarenje svih obećanja zapisanih u Zakonu (usp. Izl 14,15-31). Božanska se obećanja, naravno zasnivaju na napretku i boljitku. Tako se i u priči o Gilgamešu i u Izlasku, osim preživljavanja, nameće i tema napretka. Kao što preživjeli Gilgameš prenosi pismenu

Već je rečeno da se pretpotopna mudrost stjecala isključivo slušanjem. I mezopotamski Utnapištim sluša i pamti, a tako i biblijski Noa i Abraham. Glavno sjetilo u tom smislu bilo je sluh, koji sluša i pamti. Za razliku od toga, mojsijevska biblijska mudrost ciljano se usredotočuje na oči, tj. sjetilo vida, koje asocira na pisanu Toru i njezino iščitavanje (usp. Ps 101,5; 131,1; Izr 16,5; 21,4). Biblijski Mojsije sluša i piše (usp. Izl 34,27; Pnz 27,8) pa tek onda prenosi božansku mudrost koja je, zahvaljujući njemu, otpočinula u Zakonu.

3. Zakon i mudrost idu zajedno

Poznata teza Walthera Zimmerlia da je biblijska mudrost usredotočena na teologiju stvaranja, a ne teologiju saveza⁵⁷ može se uzeti i tumačiti samo i isključivo u širem kontekstu.⁵⁸ Istina je to da biblijski mudraci ne prepričavaju povijest spašenja i ne prorokuju kao što ni ne poučavaju striktno u ime Božje.⁵⁹ Ipak, usklađujući svoj životni smisao s postojećim dobrima, praktičnim radom i prirodnom inteligencijom, u svemu sinhroniziraju riječi i djela s vjerom u Zakon kako bi se izbjegla svaka površnost i protivština koje staju između njega i Boga (usp. Izr 30,5; Iz 11,2; Koh 9,18; Dn 1). Suprotno tomu, svaka mudrost koja nije teološka nužno je propadljiva i beskorisna (usp. Jr 49,7; Ez 28,12; Zah 9,2).⁶⁰ Biblijska mudrost je teološka i zakonska mudrost jer je prije svega izvorno božanska, a onda i zapisana pa samim time i restriktivna. Zbog svoje biblijske dedukcije ne tiče se svih, nego onih koji čitaju i studiraju Zakon, a to opet znači odabranih (usp. Izl 28,3), pa se ne odnosi na sve, nego samo na najbolje (usp. Pnz 4,6).

3.1. חַכְמָה לֵב (ḥakmê-lēb) – »najbolji«

U Svetom pismu srce je shvaćeno kao spužva koja upija sve ono do čega čovjek dopire svojim osjetilima i na što stavlja svoje životno težište.⁶¹ Težište mudra-

---

mudrost na nove poslijepotopne generacije, tako i Mojsije novoj pustinjskoj generaciji prenosi pisani Zakon kao normu življenja, djelovanja i napredovanja. Usp. Andrew R. GEORGE, *The Epic of Gilgamesh*, 9, 109-119.

⁵⁷ Walther ZIMMERLI, The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology, u: *Scottish Journal of Theology*, 17 (1964.) 2, 146-158, ovdje 148.

⁵⁸ Na tragu Zimmerlia vidi: Marinko VIDOVIĆ, Biblijska i izvanbiblijska mudrost, u: Nedjeljko A. ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Objava, objave i ukazanja*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 2007., 143-177.

⁵⁹ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 227.

⁶⁰ Usp. Robert CARROLL, *Jeremiah: A Commentary*, Philadelphia, 1986., 163; William L. J. BRACKE, *Jeremiah 1-29*, Louisville, 2000., 47.

⁶¹ Usp. Dubravko TURALIJA, Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu, 281.

čeva srca je u pobožnoj sposobnosti (usp. Izr 28,26; Job 174; Sir 27,28). Taj karizmatički odnos usredotočenosti, znanja i vještine prikazan je u sintagmi לְחַכְמָה (hāk̄mê-lēb) ili mudro, tj. »sposobno srce«. Prvo spominjanje sposobnog srca u kanonskoj dijakroniji Svetog pisma nalazi se u istoj rečenici gdje se mudrost kao riječ prvi put i pojavljuje (usp. Izl 28,3; vidi: Post 3,6). Jahve traži od Mojsija da se obrati לְחַכְמָה (hāk̄mê-lēb), to jest velemajstorima u pripremi prvoga svećeničkog ređenja. Sklonost mudrosti prema najboljima pristrano se pridjevala i pojedincima iz drugih naroda. Praktično ista ili neznatno preinačena sintagma לְחַכְמָה (hāk̄mê-lēb) tiče se i vrhunskih stručnjaka drugih naroda, pri čemu prorok Izaija govori o egipatskim izvršnicima (usp. Iz 19,11), a Jeremija o tuđinskim vrlim ljudima (usp. Jr 10,7).⁶²

Biblijska mudrost je, kao provjerena sposobnost s iskustvom, a u sprezi sa Zakonom, postala elitna pa time još nepristupačnija. Kako bi se neutralizirao taj mudrosni elitizam, već sam pravednik Job i učitelj Kohelet pojačavaju njegovu relativnost te Božju nepristranost čak i prema לְחַכְמָה (hāk̄mê-lēb) najizvrsnijima, odnosno onima koji se drže učiteljima u narodu (usp. Job 37,24; Koh 1,16-17).

3.2. Učitelji naroda

U svrhu najboljih u narodu iskorištena je titula učitelja, koja se prije svega vezuje uz svećenike. Riječ חֹכְמָה (hok̄mā) pojavljuje se u Bibliji paralelno s institucijom svećenstva. Do tada je u biblijskoj kanonskoj korespondenciji kao riječi uopće nema (usp. Izl 28,3). To dodatno pokazuje da je biblijska poslijepotopna mudrost usko vezana uz Mojsija i Zakon pa sukcesivno i uz svećenike. Za razliku od mojsijevske poslijepotopne, pretpotopna biblijska mudrost apstrahira od religijskoga i više se veže uz ljudske vještine (usp. Post 4,20-21), dugovječnost (usp. Post 5) i napredak (usp. Post 11,1-9). Tek s Mojsijem započinje vrijeme religijske pisane, to jest učene mudrosti (usp. Izr 30,3) ili Tore, kako to navodi

⁶² Naspram onih najboljih stavljeni su »tvrdosrcaši«. Pridjev חַזָּק hāzaq uz imenicu לֵב lēb u osnovnom značenju određuje »srce« koje teško prihvaća i donosi ispravne sudove (usp. Izl 7,13.22; 8,15,19; 9,12.35; 10,20.27; 11,10; 14,4.8). Taj isti izričaj u biblijskom poimanju postao je i religiozni, odnoseći se na čovjeka koji teško prihvaća Zakon (usp. Pnz 2,30; 15,7; Pnz 2,30), a u Kristovo vrijeme i novu nauku (usp. Mk 6,52; 8,17; 10,5; 16,14; Heb 3,8.10.12.15; 4,7.4.12; 8,10; 10,16). Osim toga, i glagol חָמַם mc (usp. Pnz 2,30; 15,7) u značenju »silan« (usp. Pnz 2,30), odnosi se na »goropadno« srce (usp. Pnz 8,14; 17,20; 24,15), koje je jedva popravljivo i propustljivo na ljudske pa onda i vjerske principe (usp. Pnz 4,9; 1 Kr 12,27; Job 12,24; Ps 44,18). Usp. Dubravko TURALIJA, Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu, 294-295; Francis BROWN – Samuel R. DRIVER – Charles. A. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Peabody, 2012., 304-305.

Sir 24 i Baruh 3. Mojsijevska poslijepotopna mudrost je studirana ili učena mudrost. S Mojsijem se mudrost uosobljuje u Zakonu, koji pišu i tumače svećenici, tj. učitelji u narodu. Zbog toga je i opravdana novozavjetna tvrdnja da se mojsijevskim principom opća pretpotopna mudrost skrila od malenih i neukih kako bi se u pisanoj zakonskoj formi objavila isključivo mudrima i umnima (usp. Mk 11,25).

Taj, dakle, »gilgameški preokret« s usmene, praktične i svima dostupne mudrosti na pisanu, vjersku i učenu mudrost Biblija je premjestila s općepoznatoga bliskoistočnog potopa na isključivo svoj biblijski Izlazak. Mojsije postaje prvi učitelj i prenositelj sve mudrosti koju je primio od Jahve. Za razliku od babilonskog Gilgameša, koji je preko mudrosti tražio besmrtnost,⁶³ Mojsije u mudrosti traži svetost pa je zato i usredotočuje u Šator i Zakon (usp. Izl 31; Pnz 4).⁶⁴ Na toj osnovi mojsijevska mudrost s pravom se može nazvati i svećeničkom mudrosti.

3.3. Svećenička mudrost

Riječ »mudrost« u biblijskoj korespondenciji prvo je vezana uz vođe koji su narod doveli i uveli u obećanu zemlju. Mojsije i Jošua ispunjeni su Jahvinom mudrosti (usp. Pnz 34,9), koja se u zemlji obećanja vezala uz svoje nositelje i prenositelje preko pisanoga Zakona (usp. Lev 26 – 27). Ulaskom u obećanu zemlju Zakon postaje izraelska mudrost (usp. Pnz 4,6; Job 28,28; Ps 19,8; Sir 1,14-16; Izr 1,7; 9,10). Pravi nositelji i promicatelji Zakona u obećanoj zemlji bili su svećenici, koji su ujedno predstavljali i narodnu elitu (usp. Iz 24,2). Uz elitu se vezivala mudrost Božja (usp. Lev 1 – 4). To već pokazuje prvo spominjanje hebrejske riječi חֵכְמָה (*hokmā*) u Izl 28,3 (usp. alternativni glagol שָׂכַל (*sākal*) u značenju »uspjeti« u Post 3,6), gdje se izravno veže uz Aronovo svećenstvo i gradnju Šatora koji oni i opslužuju (usp. Izl 31,5; 36,1.2). Jahve kroz Zakon daje pouke mudrosti (usp. Ps 51,8) koje ne mogu biti nasumične i periodične, nego sustavne i trajne (usp. Ps 90,12). Ta konstantnost i trajnost vezanja uz svetište i Zakon ujedno je bila pokaznica i biblijske pravednosti (usp. Ps 37,30). Ako je pravednost, kao i mudrost, vezana uz svetište i Zakon, to onda znači da su mudrost i pravednost vlastitosti koje pripadaju onima koji skrbe o svetištu i koji se brinu za Zakon. Uz takve se redovito i veže sintagma לֵב חָכָם (*lēb hākām*)

⁶³ Usp. Stephen W. HOLLOWAY, *What Ship Goes There: The Flood Narratives in the Gilgamesh Epic and Genesis Considered in Light of Ancient Near East Temple Ideology*, u: *Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft*, 103 (1991.) 3, 328-355, ovdje 336-337.

⁶⁴ Usp. Jean-Louis SKA, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, 45-47.

ili »narodni prvaci« (usp. Izr 4,23; Ps 40,9). Svetište je to koje promovira Zakon, a Zakon aludira na svetište, odnosno mudrost i vještina bivstvovanja s Bogom (usp. Pnz 4,6; Pss 37; 91; 112; 127; Bar 3,9 – 4,4; vidi Tob 4,3-19; 14,8-11). Bivajući između Šatora i Zakona, biblijska mudrost se institucionalizirala. Biblijski kao mudrac tako postaje javna osoba (usp. Izr 28,26), a naslov לֵב חָכָם (*lēḥ hākām*) odnosio bi se na čovjekov javni djelokrug (usp. 1 Kr 3,12; 5,9; Job 37,24) kroz koji se principijelno očituje i njegova javna uloga (usp. Izr 10,8). Stoga, kada biblijski pisac želi istaknuti važnost mudrosti na pameti mu je istaknuti i važnost biblijskih institucija koje u vremenu izraelske monarhije kontroliraju kraljevi.

3.4. Kraljevska mudrost

Tijekom izraelske kraljevine, a vezujemo je uz glavni grad Jeruzalem, privilegij mudrosti koji je bio pridržan svećenicima primijenjen je na kraljeve. Kraljevi su svojim izabranjem i pomazanjem *ipso facto* postajali i nositelji mudrosti u narodu. Kralj, samim time što je monarh, zaposjeda božansku mudrost jer je (kao i svećenik) javno odgovoran za narod. Pisana biblijska mudrost u vrijeme izraelske monarhije vezana je uz kraljevsku mudrost, a kralj Salomon postao je predstavnik toga božanskog privilegija. Kraljevska mudrost svedena je na bazu javnog upravljanja i administrativne prakse (usp. 2 Sam 14; 20,14-22). Sprežući se s kraljevima, mudrost je preuzela i određene kraljevske epitete pa je nazvana »upraviteljica« (usp. Izr 8) i »izgraditeljica« (usp. Izr 9). Kako bi se posve osamostalila, kraljevska mudrost preuzela je i narodnu sintagmu לֵב שׁוֹמֵעַ לֵב (*lēḥ šomē'a*) u značenju »srceslušje«. ⁶⁵ Time je mudrost srceslušja pod patronom kralja Salomona postala prvotno salomonska, a onda i tipično kraljevska vlastitost.

Složenica לֵב שׁוֹמֵעַ לֵב (*lēḥ šomē'a*) odnosi se na općesemitsku usmenu predaju po kojoj su se stjecala znanja i vještine. Sa Salomonom se, u neku ruku, mudrost vratila svojoj izvornoj tradiciji u kojoj je bila slobodna i nezavisna od Zakona i hijerarhije (usp. Pj 6,3). Taj salomonski preokret u mudrosti traži novi odnos s Bogom (usp. 1 Kr 8,61) koji se više ne temelji isključivo na pisanoj mudrosti Zakona (usp. Ps 19,7; 119,98), nego na kraljevu autoritetu ili njegovu osluškivanju božanskih poticaja koji »servisiraju, (usp. Ps 17,3), učvršćuju (usp. Ps 27,14) i ispunjaju kraljevsko srce (usp. Ps 37,4)«⁶⁶. Može li, u tom kontekstu, salomonski istup srceslušja biti znakovita divergencija od mudrosti Tore, pa čak

⁶⁵ Dubravko TURALIJA, Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu, 288.

⁶⁶ *Isto*, 289.

i pokušaj suspenzije vjerskoga zakonskog i pisanog pristupa mudrosti (usp. 1 Kr 11,1-4), ostaje predmet posebnog i detaljnog istraživanja, ali salomonska složenica $\text{לְעֹלָם} \text{לְעֹלָם}$ (*lēl šomē'a*) ili srceslušje neupitno upućuje na usredotočenje mudrosti s pisanog Zakona na ono početno, narodno, ali i politeističko, koje se u monarhiji pretvorilo u kraljevsko osluškivanje kao preduvjet stjecanja božanske mudrosti. S tim u svezi, stjecanje $\text{לְעֹלָם} \text{לְעֹלָם}$ (*lēl šomē'a*) ili srceslušja može se razumjeti kao kraljevski obred inicijacije mudrosti, odnosno opredjeljenje za nešto do čega se dotad nije držalo. Pa kao što svećeničkim obredom obrezanja započinje pripadnost Zakonu, srceslušjem bi započeo kraljev autoritativni mudrozborni privilegij.⁶⁷ Taj inicijacijski potez bio je u neku ruku i nužan jer je kraljevska kvalifikacija srceslušja jamčila ispravnost kraljevih čina (usp. Izl 35,35; 1 Sam 2,35; 1 Kr 9,4), ali i pripadnost Jahvi (usp. Pnz 10,16; 30,6).

Biblija intronizira Salomona kao idejnog začetnika ne zakonske, nego kraljevske mudrosti srceslušja. Ali, baš kao i mojsijevska ili zakonska mudrost, i salomonska ili kraljevska zapisuje se i skriva od mnogih kako bi se razotkri-la isključivo pojedinima. Salomonski pečat kraljevske mudrosti potvrđuju i značajan broj naslova mudrosnih knjiga (usp. Izr 1,1; 10,1; Koh 1,1; Pj 1,1; Mudr 9,7-8.12), koje pod njegov patronat polažu svoj sadržaj ističući time Salomona ne kao autora, nego kao epitoma kraljevske mudrosti (usp. 1 Kr 5,12). Na tome tragu kraljevskog srceslušja, koje je prešlo u pisanu mudrost, može se govoriti i o novom, doduše isključivo kraljevskom savezu Jahve sa Salomonom, pri čemu bi posljedično uključivao ne jednog nego sve nasljednike višestoljetne davidovske kraljevske loze (usp. Izr 25,1; 31,2; Sir 49).

4. Mudrost se vraća narodu

Tijekom davidovske monarhije kraljevska mudrost *srceslušja*, a koja se sublimirala u samostalnu salomonsku pisanu mudrost, konkurirala je mojsijevskoj ili zakonskoj mudrosti koju su podržavali svećenici.⁶⁸ I jedna i druga, kako je već rečeno, pripadale su eliti društva, apstrahirajući od narodnog bića koje je već bilo u procesu raslojavanja. Propašću judejske monarhije 586. godine prije Krista propao je i autoritet kraljevskog *srceslušja*, ali je savez idejno nastavio živjeti i djelovati u pismenoj formi poslijeegzilske zajednice (usp. Sir 1; Mudr 9). Ipak,

⁶⁷ Usp. *Isto.*

⁶⁸ Paul-Alain Beaulieu vidi i u mezopotamskoj mudrosti pismene i kulturno uznapredovale kraljeve koji su nositelji narodnog bića, a uz njih odmah stoje pisari i kraljevsko savjetodavno tijelo. Usp. Paul-Alain BEAULIEU, *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom*, 18.

mojsijevska zapisana mudrost Zakona, koja se neprekidno prakticirala preko svećenstva, i dalje je bilateralno i neovisno, ali opet glavninom formalno djelovala među izabranim narodom.

Da je mojsijevska i salomonska mudrost u Bibliji doista bila »skup pisanih tajni« vezanih uz svećenike, kraljeve i učitelje, pokazuju i izrazita biblijska mjesta kao što su Izr 30,3 i Job 33,33, gdje glagoli למד (*lmd*) i ילם (*ʾlp*) u značenju »učiti, proučavati ili pohađati školu« tu činjenicu dodatno pojašnjavaju i potvrđuju. Isto svjedoče i najraniji grčki i latinski prijevodi Biblije. U većini slučajeva hebrejska riječ חִכְמָה (*hokmā*) prevedena je grčkom imenicom za izučavanu mudrost σοφία (*sofia*). Alternativne riječi pojavljuju se sporadično u Izl 28,3 kao αἴσθησις (*aisthēsis*) – »opažaj«, u Izl 31,6 kao σύνεσις (*synesis*) – »sabranost« i u Izl 35,26 kao διάνοια (*dianoia*) – »razum«, ali i ponovno kao ἐπιστήμη (*epistēmē*) u značenju »znanje«. Vulgata je, zapravo, vrlo konzistentna u prijevodu hebrejske riječi חִכְמָה (*hokmā*) i redovito ju tretira kao *sapientia*, što se opet u latinskoj tradiciji smatra učenom mudrošću. Uz tu riječ latinski se prijevod uzgredno koristi i drugim sinonimnim riječima. Tako se u Izl 28,3 i 1 Kr 5,9 pojavljuje riječ *prudētia* – »razboritost«, dok se u 2 Ljet 9,22 hebrejska riječ חִכְמָה (*hokmā*) prevodi s *gloria* – »slava«.⁶⁹

4.1. Kritike kraljevske mudrosti

Mojsijevska i salomonska mudrost doista su vezane uz slavu, hram, kraljevstvo, svećenstvo, učiteljstvo i vlastelu hebrejskog društva. Taj nametnuti privilegij najviše je smetao pravednicima, a najviše naštetio narodu.

Kraljevska elitna mudrost, koja se čuvala i održavala kraljevskim autoritetom i vlašću, došla je u krizu onoga časa kada je potpala pod narodni sud. Javnu kritiku kraljevskog elitizma i isključivosti dao je Ben Sirah u 44,1-49,16 gdje, poput deuteronomističkog pisca, izriče strogi sud nad kraljevima i njihovim djelima, raskrinkavajući i njihovu mudrost. I Mudr 6 – 9, apstrahirajući od Salomonova imena, demokratizira nekadašnja monarhistička prava i privilegije.⁷⁰

⁶⁹ O jezičnim varijacijama vidi u: Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It*, 116-129.

⁷⁰ O tome opširnije vidi u: Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 198-199; Benjamin G. WRIGHT, Ben Sira on the Sage as Exemplar, u: Benjamin G. WRIGHT (ur.), *Praise Israel for Wisdom and Instruction: Essays on Ben Sira and Wisdom, the Letter of Aristeas, and the Septuagint*, Leiden, 2008., 165-182; Judith NEWMAN, The Democratization of Kingship in Wisdom of Solomon, u: Hindy NAJMAN – Judith H. NEWMAN (ur.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Leiden, 2004., 309-328; Jeruzalemska Biblija, Zagreb, 1996., 968: Uvod u Knjigu Sirahovu.

No, puno raniju i oštriju kritiku na kraljevsku privilegiranu mudrost dao je tajanstveni autor Izreka 30. Netko od učitelja, koji je itekako bio podložan kralju – vjerojatno kralju Manašeu, koji je ni manje ni više nego pola stoljeća vladao Judom i koji ju je doveo do njezina moralnog zatiranja – kriptografski obescjenjuje formalnu kraljevsku mudrost koja zapravo ne postoji.⁷¹ Podložni sluga prije svega konstatira da je licemjerno držati se nekim i nečim što se u stvarnosti nije (usp. Izr 1).⁷² Drugo, postavlja veliko pitanje što to mudrac posebno zna: »je li bio na nebu i s njega sišao« – pita se kritičar (usp. Izr 30,2-4).⁷³ Nadalje, ističe kraljeve grijehe: kralj koji ne mari za sirotinju (usp. Izr 30,8-9) i koji poput pijavice iscrpljuje narod – zar je to kralj koji prakticira i promovira mudrost? (usp. Izr 30,11-15).⁷⁴ Konačno, sam pisac, smatrajući se mudrijim od kralja, konstatira da mudrost nije skrivena u zlatnim odajama i na glavama zlatonosaca, nego je mudrost skrivena u narodu, u naciji, u običnim ljudima koji rade i stječu poput mravi, svibaca, skakavaca i guštera (usp. Izr 30,24-28).⁷⁵

4.2. Kritike zakonske mudrosti

Kritika na elitu zakonske mudrosti stalna je biblijska tema i proteže se duž cijele proročke književnosti. Proroci Hošea, Izaija i Ezekiel ozbiljno dovode u pitanje mudrost koja je zatrovana i uništena ljudskom ohološću (usp. Hoš 4; Iz 29,14; Ez 28,5).⁷⁶ Prorok Jeremija u cijelom svojem korpusu blagonaklono gleda samo na svećenika Sefaniju u 29,29, kritizirajući svećenstvo koje izvrće riječi Božje i izokreće mudrost u ludost, a pravednost u bezakonje.⁷⁷

Međutim, otvorenu mudroslovnu kritiku nad privilegijem zakonske mudrosti utro je pravedni Job (usp. Job 15,8).⁷⁸ Za razliku od svojih prijatelja Eli-faza, Bildada i Sofara, koji su starci i službeni učitelji mudrosti, ali i teolozi starozavjetne retribucije (usp. Job 12,2.12; 32,6-7), Job se ne smatra privilegiranim mudracem, nego optuženikom privilegiranih učenjaka (usp. Job 34,28;

⁷¹ Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It*, 333-334.

⁷² Usp. *Isto*, 294-303.

⁷³ Usp. *Isto*, 304-309.

⁷⁴ Usp. *Isto*, 311-316.

⁷⁵ Usp. *Isto*, 317-322.

⁷⁶ O odnosima proroka kao Božjih poslanika prema starozavjetnoj instituciji proroka vidi u: Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2010., 131-134; 250-253; 263-264; 323-328; 383-397; 402-418; 441-448.

⁷⁷ Usp. Adalbert REBIĆ, *Prorok – čovjek Božji*, Zagreb, 1982., 77-83; Božo LUJIĆ, *Iskustvo Boga i čovjeka u Jeremijinoj knjizi*, Zagreb, 1985., 41-50; 92-100.

⁷⁸ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 86-89.

36,15).⁷⁹ Taj osjećaj napuštenosti i osude upravo je i bio rezultat povlaštene institucionalizirane mudrosti koja nije sagledavala stvarnost u potpunosti (usp. Job 26,3).⁸⁰ Za Joba mudrost je pravedna, savršena pa prema tome skrivena od nepravedna i nesavršena čovjeka (usp. Job 11,6). Zapravo, mudrost je isključivo kod Boga (usp. Job 12,3; 28,13).⁸¹ Bog je taj koji ju daje slobodno i neovisno o ljudskim društvenim položajima (usp. Job 28,21-28).⁸² Bog je istodobno i jedini koji se može hvaliti mudrošću jer ju samo on u potpunosti i posjeduje (usp. Job 38,36).⁸³ Čovjek se nema pravo hvaliti da posjeduje mudrost (usp. Elihua u Job 33,33) jer ju ne posjeduje (usp. Job 39,17).⁸⁴ Nema mudrosti ni u starcima pa posljedično ni u učiteljima ni u svećenicima (usp. Job 32,7,13).⁸⁵ Konačno, u svojem hvalospjevu mudrosti Job zaključuje da je mudrost tajna i nitko je od ljudi ne stječe kao nešto što je zaslužio ili kao nešto svoje (usp. Job 28).⁸⁶ Jobova kritika usredotočena je, dakle, na privilegirani sloj ljudi koji u Elifazu, Bildadu, Sofaru i Elihu utjelovljuju institucionaliziranu naučiteljsku mudrost koja zapravo ne postoji. Ta institucionalizirana mudrost u konačnici ne samo da nije djelotvorna nego je i kontra učinkovita (usp. Job 6,20; 16,3). Za Joba mudrost je u zapravo jednostavna, pučka i bogobojazna (usp. Job 28,28).

4.3. Strah Gospodnji – detektor božanske mudrosti

Božanska mudrost je mudrost za sve ljude, a ne samo za neke i tiče se čovječanstva, a ne pojedinaca. Kako bi se stalo u kraj ekskluzivističkoj eliti koja je hinila da posjeduje Bogom danu mudrost, sveti pisci su u Bibliju unijeli novi termin koji je poput prekidača regulirao odnos božanske mudrosti s čovjekom. Ljudsko biće, bez obzira na stalež i službu, može se nazvati mudracem ukoliko posjeduje strah Gospodnji jer mudrost Božja i strah Gospodnji idu zajedno (usp. Job 28,30; Izr 1,7; 2,5; 15,33; 31,30; Ps 19,10; 111,10; Iz 33,6).⁸⁷ Zapravo, prvi korak

⁷⁹ Usp. Ronald F. G. SWEET, *The Sage in Akkadian Literature: A Philological Study*, u: John G. GAMMIE – Leo PERDUE, *The Sage in Israel and the Ancient Near East*, Winona Lake, 1990., 45-65, ovdje 45-46.

⁸⁰ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 63.

⁸¹ Usp. David J. A. CLINES, *Job 21-37*, Nashville, 2006., 917.

⁸² Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 89

⁸³ Usp. Marvin H. POPE, *Job: A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, 1965., 205.

⁸⁴ Usp. David J. A. CLINES, *Job 21-37*, 866.

⁸⁵ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 65.

⁸⁶ Usp. David J. A. CLINES, *Job 21-37*, 912-926.

⁸⁷ O temi straha Božjeg i drugim interpretacijama vidi u: Ivan DUGANDŽIĆ, *Strah u svjetlu Biblije*, u: *Bogoslovska smotra*, 73 (2003.) 4, 619-630; Martin A. SHIELDS, *The End of the Wisdom: A Reappraisal of the Historical and Canonical Function of Ecclesiastes*,

u mimohodnom čašćenju i stjecanju božanske mudrosti jest strah Gospodnji (usp. Izr 9,10).⁸⁸ Stoga, da bi se stekla mudrost, treba prvo steći strah Gospodnji (usp. Ps 34,12), koji ujedno postaje garancija valjane mudrosti (usp. Izr 10,27; 14,27; 19,23).⁸⁹ Sam kralj David među posljednjim svojim govorima ističe kako izraelski kralj uz sve svoje kvalitete mora steći יהוה יראת (jir^{at} ʾāḏonāj) – »strah Gospodnji« (usp. 2 Sam 23,3; Neh 5,15). Dokaz, dakle, da je čovjek stekao mudro srce jest da njeguje i hrani u sebi strah Gospodnji. A njegovati strah Gospodnji znači prakticirati אָנָוָה (ʿānāvā) – »poniznost« (Izr 22,4).⁹⁰

Od brojnih navoda što se pojavljuju u Bibliji sintagma יהוה יראת (jir^{at} ʾāḏonāj) – »strah Gospodnji« istaknuto je mudroslovna.⁹¹ Tako je definiciju יראת יהוה (jir^{at} ʾāḏonāj) straha Gospodnjega dao sam sveti pisac Knjige mudrih izreka, navodeći da je יראת יהוה (jir^{at} ʾāḏonāj) strah Gospodnji mržnja na svako zlo i zatiranje umišljenosti i oholosti koje prije svega dodjeljuju lažne kvalifikacije kako bi po tim istim falsifikatima djelovale (usp. Izr 8,13). Mudrost ukoliko, s jedne strane, nije kvalificirana strahom Božjim lažna je, prijevarna i zavodljiva ljudska vlastitost (usp. Izr 1,7,29,31; 2,5; 3,7; 8,13). Ukoliko je, s druge strane, prožeta strahom Gospodnjim najveća je vrijednost u životu (usp. Izr 10,27; 14,26-27; 19,23; 22,4).

Strah Gospodnji je, dakle, regulator prave mudrosti kao dara Božjeg čovjeku. Tako, već od samog početka knjige o Jobu, pisac naglašava protagonistovu pravednost i strah Gospodnji: »Bio je to čovjek neporočan i pravedan: bojao se Boga i klonio zla« (Job 1,1). Pa i sam Bog, u knjizi, svjedoči za Joba kako posjeduje strah Božji: »Nisi li zapazio slugu moga Joba? Njemu na zemlji nema ravna. Čovjek je to neporočan i pravedan: boji se Boga i kloni zla« (Job 1,8). Za razliku od Jobovih sugovornika koji su okarakterizirani institucionaliziranom mudrošću, strah Gospodnji vodi Jobovu ispravnu misao duž cijelog djela i tako ga čini pravim, javnim i vjerodostojnim mudracom. Institucionalizirana mudrost bez

Winona Lake, 2006., 100; Bill ARNOLD, The Love-Fear Antinomy in Deuteronomy 5-11, u: *Vetus Testamentum*, 61 (2011.) 4, 551-569; Tremper LONGMAN III, *The »Fear of God« in the Book of Ecclesiastes*, University Park (PA), 2015., 20.

⁸⁸ Usp. Goran KÜHNER, Ben Sira i moral, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 3, 641-663, ovdje 650, bilj. 38.

⁸⁹ Usp. Luciano ZANOVELLO, Poveri di spirito, u: *Bibbia e Oriente*, 234 (2007.) 4, 193-215.

⁹⁰ Usp. *Isto*, 212.

⁹¹ Različita tumačenja vidi u: Franco PIOTTI, Percezione del »disordine« e »timore di Dio« in Qohelet, u: *Bibbia e Oriente*, 239 (2009.) 1, 3-30; David J. A. CLINES, The fear of the Lord is wisdom (Job 28:28). A Semantic and Contextual Study, u: Ellen van WOLDE (ur.), *Job 28. Cognition in Context*, Leiden, 2003., 60-63; Edward L. GREENSTEIN, Sages with a Sense of Humor: The Babylonian Dialogue Between a Master and His Servant and the Book of Qohelet, u: Richard J. CLIFFORD (ur.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*, 55-65.

straha Gospodnjeg i osobna mudrost u liku Joba sa strahom Gospodnjim platforma su ispravnom ne samo stavu nego i nauci da mudost Gospodnju nužno prati strah gospodnji, koji ni jedna institucija ne može nadomjestiti.

Za razliku od Knjige o Jobu, gdje je strah Gospodnji uvijet za dar božanske mudrosti, Knjiga Ben Siraha tretira strah Gospodnji kao puninu mudrosti (usp. Sir 1,16-18) i tako vraća mudrost ponovno kolektivu, to jest zajednici. Strah Gospodnji nije samo punina mudrosti nego i Gospodnje slave i hvale te ljudskog veselja, radosti i dugovječnosti. Doista, Knjiga Ben Siraha, naspram ostalih mudrosnih knjiga, najviše spominje i naglašava strah Gospodnji. Već u prvoj i drugoj glavi svojeg djela sedamnaest puta ističe sintagmu «strah Gospodnji».⁹² Ben Sirah govori o strahu Božjem kao o prijateljstvu. Prijateljstvo je trajno bogatstvo i biti mudar, imati dobrog prijatelja, izvrsnu ženu, doživjeti mudrost u starosti itd., djelo je straha Gospodnjega jer se Bog brine za onog koji ga traži i tome provida najbolje.⁹³

Ma koliko se nastojalo dokazivati da u strahu Gospodnjem nije riječ o emotivnom elementu, *יראת ה' (jir'at 'ădonāj)* predstavlja strah i to onaj pravi jer bojati se znači paziti što se misli, govori i čini. Ljudski strah je rasjed između onoga što se smije i što ne smije i onoga što ide, a što ne ide zajedno. Božanska mudrost i ljudska oholost ne idu zajedno. Prva je original, a druga falsifikat. Strah Gospodnji je lanac koji vezuje mudračevu uvaženosť i poniznosť, svestranosť i jednostavnosť, korisnosť i skrušenosť, odgovornosť i krotkosť. Kroz te se kvalitete božanska mudrosť filtrira i tek pročišćena postaje djelotvorna, konstantna i trajna, bez težih smetnji i opasnosti od duljih prekida sa svojim božanskim izvorisťem.

Zaključak: Božanska mudrosť pripada narodu

Sve je gornje čini se i vodilo do novozavjetnoga kontrapunkta u kojem se je Isus, kao Mudrosť Očeva (usp. 1 Kor 1,24), koja se dugo krila u Zakonu, u punini vremena očitovala i ponudila svima. Mudrosť je tako ponovno postala univerzalna i dostupna svemu čovječanstvu. Dok se u Starom zavjetu ticala isključivo onih koji su »držali ključeve kraljevstva« u koji sami nisu željeli, a drugima nisu dali (usp. Mt 23,13), novozavjetna mudrosť predstavljena je kao gozba na koju su pozvani svi (usp. Mt 22,1-14). Tu se ujedno i krije smisao novozavjetne *theo-logie*, gdje se sam Isus obraća Ocu riječima: »Slavim te, Oče,

⁹² Usp. Goran KÜHNER, Ben Sira i moral, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 3, 641-663, ovdje 651.

⁹³ Usp. Patrick W. SKEHAN – Alexander A. DI LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, New York, 1987., 74-76.

Gospodaru neba i zemlje, što si ovo sakrio od mudrih i umnih, a objavio ma-lenima« (Mt 11,25). Taj isti teološki koncept preuzeo je i Pavao kada na samom početku velike Poslanice Korinćanima dodatno upotpunjuje Kristovu nauku: »Lude svijeta izabra Bog da posrami mudre i slabe svijeta izabra Bog da posra-mi jake; i neplemenite svijeta i prezrene izabra Bog, i ono što nije, da uništi ono što jest, da se nijedan smrtnik ne bi hvalio pred Bogom. Od njega je da vi jeste u Kristu Isusu, koji nama posta mudrost od Boga, i pravednost, i posvećenje, i otkupljenje, da bude kako je pisano: 'Tko se ponosi, neka se u Gospodinu po-nosi!'« (1 Kor 1,27-31).

Dakle, pretpotopna, praktična i lako dostupna usmena mudrost zamije-njena je mojsijevskom dokumentiranom mudrošću kao božanskom ponudom izabranoj skupini pa posljedično i izabranim pojedincima. Sprežući se prije svega uz Zakon, pisana mudrost principijelno je pripisivana zakonoznancima. Vezujući se potom uz širi kontekst Pisma i predaje pridavana je i pismoznancima. U svemu tome kohabitacija s kraljevskom mudrošću dodatno ju je osna-žila, dajući joj najviše socijalne kvalifikacije, promičući je u sami vrh društva, tj. među elitu izabrane zajednice.

Isusovo božansko samoočitovanje i objava munjevit je prekid s elitnom biblijskom mudrošću i brza preobrazba usredotočenosti s vlastodržačkog na narodno biće (usp. 1 Kor 1,19; 2,7; Kol 2,3). Božanska mudrost nebeski je dar svim ljudima (usp. 1 Kor 1,20-21). Slobodno djelujući u svijetu, razlijeva se na koga hoće i djeluje u kome hoće (usp. 1 Kor 12,8). Bivajući dostupna svima, otkriva se i objavljuje kako bi svijet spoznao ne samo njezine tajne nego poglavi-to njezina Tvorca (usp. Ef 1,17; Kol 1,28; 3,16).

Summary

**FROM FEATHERS IN WIND TO FEATHERS IN THE PILLOW AND BACK:
THE RETURN OF WISDOM FROM THE SOCIAL ELITE TO THE PEOPLE**

Dubravko TURALIJA

University of Sarajevo – Faculty of Catholic Theology
Josipa Stadlera 5, BiH – 71 000 Sarajevo
dubravkoturalija@hotmail.it

Wisdom is the original, oral, and progressive Divine gift offered to all people. How-ever, in the Antique understanding of history of the Middle East, there was a disconti-nuity or interruption of fluctuation and advance of wisdom. Through the Great Flood,

the overall wisdom has been reduced, i.e., segmented from the wide spectrum of oral to the narrow spectrum of written and, consequently, from the massive to the individual tradition. Hence, the wisdom until the Flood is not the same as the wisdom after the Flood. The Bible does not follow faithfully that Eastern, or, more precisely, Mesopotamian theme. What the Antique Eastern literature ascribes to Ziasudra, Utnapishtim, Atrahasis, and, later on, to Greek Ksisoteros, the Bible does not ascribe to its protagonist of the first covenant, Noah, but to the protagonist of the new covenant, Moses. According to the Biblical teaching, Moses was the one, and not Noah, who directly received secrets of the Divine wisdom, which he recorded and, therefore, segregated in the written Law. The character of the written Law is literacy and, hence, it cannot concern everybody. Literacy was originally tied to Moses and Aaron, then transmitted to the rest of the priestly caste, and later on to kings and other renowned persons among the people. Thus, wisdom as a Divine gift became a characteristic of only the social elite. In order to balance the relation between the Divine wisdom and the human nature, the holy writers introduced the term “fear of God”. Only those who cultivated within themselves the fear of God could also possess the Divine wisdom. By making such a move, the Biblical writers excluded many renowned persons from the source of Divine wisdom and allowed all those characterised by the epithet אָנָוָה (‘ānāvâ) – »humility« – access to the Divine wisdom.

Keywords: Mesopotamia, Moses, wisdom, Noah, humility, Flood, righteousness, Salomon, fear of God, Utnapishtim.